

V. Turi pats būti saule

*Ich selbst muß Sonne sein, ich muß mit meine Strahlen
Das farbenlose Meer der ganzen Gottheit malen.*

ANGELUS SILESIUS, *Cherubinischer Wandersmann*, I, 115.

*Turiu pats būti saule – savo šviesiu rytu
Turiu bespalvę Dievo jūrą nutapyti.*

ANGELAS SILEZIJUS, *Cherubiniškasis klajoklis*, I, 115.

Pilkas brežnevinių metų sąstingis. Iš Dailės instituto dėl nepriimtinių pažiūrų pašalintas žymusis meno istorikas Vladas Drėma (paskutiniu metu jam bebuvo leidžiama dėstyti tik šriftą ir anatomiją) imasi kuklaus restauravimo specialisto darbo. Kartu renka medžiagą apie miesto architektūros istoriją – „į stalčius“. Iš tos medžiagos vėliau gims fundamentalios jo knygos – *Dingęs Vilnius, Vilniaus šv. Jono bažnyčia* ir kiti veikalai. Neoficialiai toliau konsultuoja kai kuriuos studentus savo namuose – nėra geresnio Vilniaus paveldo žinovo. Tikras sostinės autochtonas, tarpukario avangardistas, europietiško masto eruditas, tačiau viešai neminimas, nepublikuojamas ir beveik atkirstas nuo pasaulio – negauna leidimų išvykti net į Lenkiją. Nors neprarado jaunystės miesto, kaip kiti išblaškyti jo prieškarinio bičiuliai – Milošas, Lorentzas ar poetas Juozas Kėkštas – bet buvo priverstas gyventi vidinėje emigracijoje. Laikytis tik savo paties suvokiamo kultūros ir elgesio kodekso, tik laiškais ir mintimis bendrauti su daugeliu sau svarbių žmonių.

Gal todėl jis taip kantriai statė savo ieškojimų bei klaidžiojimų labirintą, kurį vėliau pavadins „dingusiu Vilniumi“? Negalėdamas niekur ištrūkti iš sovietinės tikrovės, pasmerktas intelektualinei vienatvei, persikėlė į nebesamą miestą, kurį pedantiškai atkūrinėjo, sudarinėdamas jo sugriautų namų ir pervadintų gatvių katalogus. Lyg būtų tikėjęsis kažką ten sutikti, pasivyti kažką skaudžiai prarasta, jeigu tik pataikys teisingoje vietoje pasukti už dingusios gatvės kampo – taip, vadino tai mokslu, architektūros istorija, bet argi iš gryno mokslo gali gimti tokie fantastiški veikalai, kaip *Dingęs Vilnius*, ar kas nors tik dėl mokslo tokias didingas knygas pasiryžta rašyti „į stalčių“? Įžvalgūs Milošo žodžiai apie Drėmos studiją: „tik didžiulė meilė pajėgi sukurti tokį kūrinį.“ Pilkoje sovietinėje išorėje – atstumtasis, buvęs „daikto vietoje“, savo mieste – meistras ir magas. Vis geriau rekonstruojamos galaktikos centras. Viena iš studentų, kuriuos jis patydom priimdavo savo namuose, buvo mano motina, Drėmai padedant rašiusi diplominių darbą. Ji atsimena tuos vizitus kaip keliones į kitą tikrovę, į pasaulį anapus sovietinės nykumos. Drėmos namai Literatų gatvėje kvėpėdavę sudžiūvusiais rožių žiedlapiais – vaisindavę plikytą jų arbata. Jis išties buvo kur kas daugiau nei architektūros istorikas. Vilniaus sapnų bei vizijų architektas. *Der Traummeister. The Master of Dreams.*

Nenuostabu, kad būtent jis toje magmoje, kurią iki tol sudarė įvairios prielaidos apie Glaubico kūrybą, sugebėjo išvelgti savitą dėsnį, sistemą ir dar ryškiau už savo kolegą Lorentzą pamatyti Meistro veidą už Vilniaus baroko raibulių. Aštuntojo dešimtmečio pradžioje gavo „eilinę“ valdišką užduotį – prižiūrėti vangiai vykstančius restauravimo darbus stipriai suniokotoje

šv. Jonų bažnyčioje (iki 1963 m. ji buvo naudojama kaip popieriaus sandėlis, o studentams per karinius mokymus būdavo liepiama tvatinti jos fasadą netikromis granatomis). Drėma ėmėsi šios bažnyčios it be galo svarbios savo galaktikai žvaigždės. Jau gero-kai anksčiau buvo pradėjęs tirti visas bažnyčios istorijos detales nuo pastato tūrių kaitos iki sumų, XVIII a. išmokėtų statybinin-kams pagal jėzuitų ordino sąskaitas. Stovėdavo gūdžiose navose prieš išdaužytus vitražus ir berankes skulptūras, apdergtas paukš-čių, ir stengėsi išvysti spalvingą pirminę visumą, persikelti į tą pačią navą prieš du šimtus metų. Patekti į kadaise švytėjusio žvaigždės epicentrą. Lygino šios bažnyčios pasaulį su kitais savo galaktikos kūnais, žvilgsniu aprėpdamas visą jų grupę – vėlyvojo Vilniaus baroko šventyklų spiečių. Kiek jų išniekinta, sunaikinta! Vietoj žvaigždžių – tik juodos kiaurymės it išdaužytame vitraže. Ir staiga suvokė, kad tai tam tikras dėsnis. Kiaurymės, XVIII a. dokumentuose irgi visur tik kiaurymės. Visoms šioms švento-vėms būdinga tai, kad jų autorystė dokumentuose yra nutylėta, neaiški, nežinoma. Atrodo, kad jas vienija tuštumos. Betgi tai negali būti tiesa; čia kažkas išdaužta, sunaikinta; tas tuštumas reikia užpildyti ir nušviesti. Deja, mirusioje galaktikoje stinga šviesos. Turi šviesti pats.

Ir štai po kruopščių, kone fanatiškų Drėmos tyrimų galutinai paaiškėjo, kad ištisus dvylika metų, nuo 1737-ųjų iki 1748-ųjų, visiems šv. Jonų bažnyčios statybos ir meninės puošybos darbams nepertraukiamai vadovavo Glaubicas. Kad tai jis ruošė vidaus ir išorės projektus, vadovavo visai menininkų grupei, koregavo projektinius piešinius jau vykstant statybai ir kad ši bažnyčia iš tikrųjų yra didingas vieno, tačiau nutylėto ir užmiršto genijaus

šedevras. Tačiau tuomet reikia suabejoti ir nežinia, gaubiančia kitų šventovių autorystę – atstatyti visas trūkstamas vitražo dalis! Juk šio architekto biografijos esminis bruožas ir yra tas, kad jos kažkodėl nėra. Vadinas, Glaubico reikia ieškoti kaip tik ten, kur įspūdingų barokinių XVIII a. LDK bažnyčių archyvuose neminama pagrindinio autoriaus pavardė. Reikia toliau pedantiškai jungti į visumą mažas archyvų šukes ir stiliaus detales, lydyti jas tarpusavyje argumentų švinu. Taip Drėmos tyrimuose viena po kitos ėmė pasitvirtinti visos Lorentzo prielaidos. Misionierių bokštai. Šv. Kazimiero kupolas. Bazilijonų vartai. Didžiosios sinagogos bima. Bet juk tuomet paaiškėja, kad Vilniaus baroko mokykla didele dalimi kilo iš vieno genijaus, vieno užmiršto šaltinio! Laiškuose Lorentzui Drėma bandė pateikti logišką savo atradimų paaiškinimą: „Vienas pastovus ir būdingas Glaubico darbų bruožas yra tas, kad atkakliai nutylima jo, kaip autoriaus, pavardė, kai kalbama apie puikias, turtinga interjero puošyba pasižyminčias katalikų bažnyčias, kurias – likimo ironija – sukūrė protestantas. Taigi užsakovai dogmatikai katalikai buvo suinteresuoti neatskleisti eretiko pavardės. [...] Jeigu Glaubicas būtų buvęs katalikas, be abejo, seniai būtų išgarsėjęs visame pasaulyje kaip didžiausias genijus ir turėtume absoliučiai visus dokumentinius duomenis apie jį ir visus jo statinius. O dabar esame priversti su tokiu vargu iššifruoti ir iškapstyti tai, kas taip kruopščiai užšifruota, paslėpta, nutylėta, kovoti su ano meto religinės netolerancijos padiktuotu žmonių piktavališkumu ir nedėkingumu ir taip reabilituoti kuklių, tačiau didžiųjų ir genialiųjų menininkų nuopelnus.“ Galimas dalykas, kad šiuos teiginius veikia asmeninė potekstė: Drėmos žodžiai kartūs kaip disidentų,

kurio paties darbai sovietmečiu neskelbiami, o pavardė trinama iš viešumos. Galbūt XVIII a. protestanto situaciją katalikiškame Vilniuje jis nejučia ima tapatinti su savąja, galbūt – pernelyg sutirština tam tikras spalvas. Dabartiniai tyrėjai linkę manyti, kad jėzuitų ordinas, atsirinkdamas menininkus ir jų kūrinis, pasižymėjo rafinuotu skoniu ir ganėtina tolerancija – svarbiausia kokybė, jei tik nėra akivaizdžių kliaudų dogmoms. Bet kaip tik dėl asmeninio įsijautimo Drėma sugebėjo perprasti visą Glaubico kūrybos mastą ir sistemą. Pats buvo patyręs, kiek daug gali kilti iš vienintelio taško. Iš tavęs paties.

Glaubicas kaip menininkas Drėmai pirmiausia atrodė buvęs drąsus klajūnas, ieškotojas: „niekad ir niekur nebuvo epigonas, o perdėm savarankiškas novatorius, ėjęs savo meto kūrybinės pažangos avangarde, tuo pat metu sprendęs tas pačias kūrybines problemas kaip ir pirmaujantys Vidurio Europos architektai, neretai anksčiau ir tobuliau už anuos, kartais net pralenkdamas juos profesiniu meistriškumu ir nepalyginamai aukštesne estetinė kultūra.“ Vilniuje atradęs stiprų gotikos pagrindą, ryžosi jį ne naikinti, o prikelti baroko formomis, mesdamas iššūkį visur jau plintančiai pasauliškai rokoko žaismei, nebeturinčiai nieko bendra su transcendencija, o susijusiai tik su aukštosios aristokratijos ir absoliutizmo pasauliu, su Prancūzijos Burbonų, Austrijos Habsburgų ar Rusijos Romanovų dvarais. Ryškios Glaubico vertikalės – nepaprastai išaukštinti, išilginti bokštai ir penkių vertikalinių fasadai – leidžia kalbėti apie gotiką primenantį architektūros sudvasinimo, dematerializacijos, transcendentinio veržimosi siekį. Kartu tai – tartum iššūkis artėjančiai LDK istorinei prapulčiai: priešiškių jėgų supamoje, vidinių įtampų

kamuojamoje sostinėje Glaubico bažnyčios nepaliaujamai kvietė mintį ir viltį vis tiek nesustoti, prisikelti, judėti aukštyn. Be to, šis judesys anapus buvo kupinas ne kokio nors dogmatiško rūstumo, o išsilaisvinimo, nuostabos, šviesaus džiaugsmo. Drėmos žodžiais, Glaubico šventovėse siekiama „primesti inertiškai mūrų masei kūrybinę valią, kad ji išreikštų žmogaus veržimąsi į dangų, į saulę, į džiaugsmą“. Panašiai šio judesio prasmę suvokė ir Mikalojus Vorobjovas, analizavęs šv. Jonų fasadą savo 1940-aisiais išleistame *Vilniaus mene*, kur dar nemini užmiršto architekto pavardės: „Iš pirmo žvilgsnio šv. Jonų fasadas gali pasirodyti sunkus savo puošnybe. Bet kurgi jo masė? – jos kaip ir visai nebėra: ji visa išvagota, išpurenta nuolatinio judesio, prisigėrusi oro, šešėlių ir šviesos. Šitą fasadą netgi sunku bepriskirti prie architektūros tradicine prasme [...] jame [...] yra tikrai iracionalus be paliovos judančių formų žaismas [...] judesys čia tarytum tebegaruoja į erdves.“

Nežinau, ar teisus buvo Lorentzas, su Silezija susiejęs Vilniaus meistro vaizduotės šaknis. Ar visur teisus buvo Drėma, įkvėptai priskirdamas Glaubicui vis daugiau ir daugiau vėlyvojo LDK baroko bažnyčių. Ar tikras jo, kaip kūrėjo idealisto, visiškai atsidavusio menui, besipriešinančio savajam laikui bei siauriems religiniams prietarams, portretas. Su kūryba Drėma siejo netgi jo mirtį – esą Glaubicas nukritęs nuo pastolių, tikrindamas atliktus darbus. Galbūt kiekvienas laikmetis genijaus darbuose išvelgia savąjį veidą. Kristinos Sabaliauskaitės romane *Silva rerum* Glaubicas pasirodo jau kaip šiuolaikinis darboholikas, susitelkęs tik į asmeninę profesinę sėkmę („turbūt būtų galėjęs pastatyti ir velniui šventyklą kaip užsakovui, jei tas tik būtų paprašęs“).

Nežinia, koks iš tiesų tai buvo žmogus. Ir vis dėlto manau, kad penkios religijos nepatikės tau savo šventovių, jeigu pats netikėsi. Kad nepaskleisi tokio gyvo judesio, kuris skaidrina miesto erdvę jau kone tris šimtmečius, jeigu pats nebūsi gyvas, šviesus, judrus. Kad nesukursi tiek nuostabių bažnyčių, jei nematysi aukštesnės prasmės, dėl kurios galiausiai nebesvarbu, ar kas nors įrašys tavą vardą garbingose kronikose. Kad slėnio, į kurį atvedė likimas, taip stipriai nepamils, jeigu nebūsi mylėjęs ir tų melsvų priekalnių, iš kurių tikriausiai kilai.

Aš nežinau, vien tiktai spėju, kad Angelo Silezijaus *Cherubiniškasis klajoklis*, bylojęs apie amžinąją kelionę, sutaikančią visas religijas, galėjo būti pameistris, atvykusio į Vilnių po didžiojo gaisro, kelionmaišyje.